

GARACZI Imre

tudományos főmunkatárs
Stratégiakutató Intézet

Senior research fellow
Institute for Strategic Research

garaczi.imre@gmail.com

**A KONNEKTOGRÁFIA GEOSTRATÉGIAI SZEREPE
A GLOBÁLIS ERŐFORRÁSOKÉRT FOLYTATOTT POLITIKAI
ÉS CIVILIZÁCIÓS KÜZDELMEKBEN**

*GEOSTRATEGIC ROLE OF CONNECTOGRAPHY
IN POLITICAL AND CIVILISATION STRUGGLES
FOR THE GLOBAL RESOURCES*

ABSTRACT

It was Indian American geographer Parag Khanna who introduced the concept of connectography in professional literature on geopolitics. Behind the idea is the increasing trend, seen since the millennium, that geoeconomic systems are forming new types of geographical networks, which operate along new methodological principles. According to Khanna, the face of power has changed in this new scenario, as it is no longer exercised in a directly organised, hierarchical way: the foundation of the new geopolitical paradigm is comprised of the direct and indirect connection of different, sometimes distantly located, infrastructures and the management and control of the resulting supply chains. In my study, I offer an analysis of the geopolitical and geostrategic processes that are at work in the geography of supply chains. A question that ought to be addressed is what the virtual geopolitical corpus, the “sixth continent”, the virtual network system means, from a geostrategic point of view, to the world’s current political power nodes. Will they really have the strength to override, perhaps once and for all, the still existing systems of state sovereignties operating in the framework of nation states?

Kulcsszavak: konnektográfia, geoökonómiai rendszer, földrajzi hálózatok, új geopolitikai paradigma, „hatodik kontinens”, nemzetállamok

Keynotes: connectography, geoeconomic systems, geographical networks, new geopolitical paradigm, “sixth continent”, nation states

1. Bevezetés

Parag Khanna indiai származású földrajztudós vezette be néhány évvel ezelőtt a geopolitikai szakirodalomban a konnektográfia fogalmát. Ennek háttere, hogy az ezredforduló óta egyre inkább megfigyelhető, hogy a geökonómiai rendszerek új típusú, földrajzi hálózatokba szerveződnek, s ezek újfajta módszertani elvek alapján működnek. Khanna szerint ebben az új formációban megváltozik a hatalom arculata, ugyanis nem a direkt módon szervezett, hierarchikus hatalomgyakorlás a jellemző, hanem a különféle, akár egymástól nagy távolságra lévő, infrastruktúrák direkt és indirekt összekapcsolása, s az ezekből keletkező ellátási láncok vezetése és ellenőrzése jelenti az új geopolitikai paradigma alapját.

„De mi történik, ha már ma összekötjük az összes kontinenst? Hogyan fog kinézni bolygónk, ha egyszer végeláthatatlan mennyiségű közlekedési, energia- és kommunikációs infrastruktúrát építünk a világ lakosai és erőforrásai között – amikor nem lesz olyan földrajzi rész, amelyik ne lenne összeköttetésben egy másikkal? A geográfia helyett világunkat egy másik tudománnyal írhatjuk le, amelyre a megfelelő szó talán a *konnektográfia*.”¹

Magyar nyelven a konnektográfiát főként ellátásföldrajznak nevezzük, de talán jobban kifejezi a fogalmat, ha kapcsolatföldrajznak hívjuk, ugyanis Khanna alapfeltevése, hogy világszerte ismét felerősödnek a nemzetállami törekvések, pontosan azért, mert a globalizációs gazdasági folyamatok az elmúlt két évtizedben az önálló nemzetállamok földrajzi, jogi és civilizációs határait jelentősen lebontották.

Itt többféle párhuzamosan jelenlévő folyamat kapcsolódásáról van szó. Amikor a hagyományos államhatárok fontossága csökken, párhuzamosan érzékelhetjük az új típusú urbanizációs hatások megerősödését. Ezt úgy kell értelmeznünk, hogy egyrészt a városiasodás a földrajzi értelemben vett városokban erősödik, de az internet, a televízió és egyéb más információs források gyorsasága (egyidejűsége) miatt ma már a világon bárhol elérhetjük az információt a földrajzi helyzetünktől függetlenül.

2. Az összekapcsoltság térmorfológiai paradigmája

A konnektográfia szempontjából rendkívül fontos a szerepe az időviszonyoknak, hiszen egy hír megtörténését követően néhány perccel már az egész világ ismeri az eseményt. Ez az emberi történelem korábbi időszakával összevetve – civilizációs és gazdasági értelemben is – egészen más minőséget teremt. Gondoljuk csak el, hogy a XI. században a Szentföldért folytatott küzdelemből tért haza Oroszlánszívű Richárd, s a mai

Ausztria területén harcba keveredett, s fogságba esett. Ennek a híre Londonba csak három hét múlva jutott el.

E példák is érzékeltetik, hogy a korábbi, főként nemzetállamokon belüli kapcsolatok, kapcsolathálók vonatkozásait átalakítja a határokon átívelő működésrendszerek összetartó ereje. Khanna arra hívja fel a figyelmet, hogy a határok ugyan elválasztanak, de az ellátási – szolgáltatási – fogyasztói kapcsolatok viszont határtalanul kötnek össze bennünket, s talán ez erősítheti a békefolyamatokat is, de ugyanúgy lehetőség van arra, hogy nemzetek feletti gazdasági erőterben működő világvállalat, például különböző országok javait felvásárolja vagy befolyásolja azok sorsát.

Khanna bízik abban, hogy az összekapcsolhatóság új világparadigmává válhat, s mint új típusú szerveződés csökkentheti a világ megosztottságát. Ez azt is jelentheti, hogy planetáris szinten jöhet létre funkcionális, paradigmaticus átalakulás, valamint, hogy az eddigi klasszikus politikai határokat mutató térképek kibővíthetők a távvezetékek, autópályák, internetkábelek jelzéseivel, azaz a globális hálózati társadalom szimbólumaival.

Khanna másik fontos megállapítása a világ új típusú decentralizációja. Pont ennek jellemzője világszerte az új típusú autonómiákra való törekvés s ennek egyik következménye, hogy minél kisebbek, megosztottabbak az egyes politikai-geomorfológiai egységek, ha céljaikat elérni szeretnék szükségszerű, hogy az erőforrásaikat koncentráló, új nagyobb közösségekbe tömörüljenek a túlélés reményében.

E gondolatsor harmadik eleme, Khanna szerint, a geopolitikai verseny természetének megváltozása, ugyanis a korábban a csak területekért folytatott háború kiegészül, vagy akár át is változik, az ellátási rendszerek összekapcsolhatóságáért folytatott küzdelmekben. Így akár az is lehetséges, hogy egy kontinenseket is átívelő ellátáslánc egy már meglévő, másik hasonló szerveződésre települ rá, hogy azt megvásárolja.

Itt jellemzően egy horizontális és vertikális folyamat kapcsolódik össze a XXI. század elején. „Horizontálisan a cél az energia és az ipar termelési központjává válni, vertikálisan pedig a lehető legtöbbet profitálni a pénzügyek, a technológia, a tudás és a tehetség áramlásának hozzáadott értékéből. A kötélhúzás a rendszerek (kapitalizmus és kommunizmus) közötti háborútól való elmozdulást jelzi a kollektív kereskedelmi lánc rendszerén *belül* vívott háború irányába. Miközben a katonai hadviselés rendszeres fenyegetésen alapul, ahol a kötélhúzás állandó realitás – az új világot inkább gazdasági tervezésen keresztül kell megnyerni, mintsem katonai stratégiával. A világban több ezer új város és különleges gazdasági övezet (KGÖ) épült, hogy segítse a társadalmakat felkerülni a globális kötélhúzás térképére. A versengő összekapcsoltság egy másik mó-

don, az infrastrukturális szövetségeken keresztül is megjelenik: az entitások szoros ellátási láncok partnerségein keresztül fizikailag összekapcsolódnak a határok és az óceánok mentén. Kína, ahogy ezt a stratégiát fáradhatatlanul hajszolja, az infrastruktúráját a globális javak státusára emelte ugyanúgy, ahogy Amerika tette a biztonsági kihívások kezelésével. Az összekapcsolt világban a geopolitika kevésbé látható a terület-szerző *rizikó*-játékban, viszont jobban kidomborodik a fizikai és digitális infrastruktúra *mátrixában*.²

Ez a mátrix újfajta lehetőségeket biztosít a nyersanyagforrásokért folytatott küzdelmekben, ugyanis egyre több alkalommal bizonyosodik be az az elmúlt húsz esztendőben, hogy egy nyersanyagban gazdag, vagy politikai értelemben fontos terület megszerzése már nem katonai eszközökkel történik, hanem egy nemzetközi hálózatokat építő ellátáslánc befolyása révén; erre a klasszikus példa: a kínai befektetők mind az öt földrészen jelen vannak, és elsősorban érckészletet, energiahordozókat, illetve ritkafémeket termelnek ki.

Ugyancsak megfigyelhetjük a fentiekben elemzett térmorfológiai változásokat az Egyesült Államokban is. Az elmúlt években már a gazdasági és civilizációs híradásokban már kevésbé van jelentősége az USA ötven államának, hanem inkább az elmúlt két évtizedben megszerveződött hét gazdasági csúcstérség került a médiafigyelem középpontjába.

Khanna feltételezi, hogy az ellátásföldrajz új típusú szerveződése alapján a világgazdaság átalakul, és a jelenlegi világ kb. 210 szuverén nemzetállamát felváltja az ellátáslánc-hálózatokon keresztül megszerveződött kb. 40–45 városhalmaz. Tehát e városhalmazok között alakulnak ki a virtuális és fizikai, pénzügyi, üzleti és közlekedési csomópontok. Mindennek több irányú hatása lehet, egyrészt az irányító hatalom e gócpontokban alakítja ki székhelyét, másrészt itt már nem országok, államok kapcsolata lesz az elsődleges, hanem a nemzetközi cégek térbeli hálózata szervezi meg a geoökonómiai tartalmak alapján akár a közpolitikát is.

Az említett új szerveződési formák szorosan függenek össze az elmúlt évek világpolitikai jelentőségű változásaival. Az elmúlt tíz esztendőben minden korábbinál nagyobb mértékben tapasztalható a különféle gazdasági javak, kereskedelmi és civilizációs szolgáltatások, az emberek (migrációk) és a digitális adatok áramlása a különféle kontinensek, gazdasági, politikai és kulturális erőterek között.

Ezzel kapcsolatban érdemes megfigyelni az Egyesült Államok legutóbbi három évének bel-, és külpolitikai paradigmaváltásait. D. Trump elnökválasztási kampányában, illetve azóta, az intézkedéseiben, többféle szándéka jelent meg a globalizációt fékezni óhajtó magatartásának. Nem véletlen, hogy ez a kérdés az egyik legfontosabb ütközőpont napjainkban

a demokraták és a republikánusok között, ugyanis sokan azt gondolják, hogy ez a politikai paradigmaváltás csökkentheti az USA világpolitikai és világgazdasági súlyát. Viszont látszik az is, hogy új típusú kapcsolati mechanizmusok jönnek létre az USA, Kína és Oroszország között. Ezek egyik érdekessége, hogy gyakran áttekinthetetlenekké válnak a politikai aktorok közötti nyílt és titkos döntésmechanizmusok, mindezt még súlyosbítja a mainstream világsajtó manipulált hírvilága.

Mindezen új típusú világrendszer-szerveződések létrejötte már megfigyelhető volt a XX. században is, hiszen a szupraállami uralom már az 1970-es évektől bevezette a globális integráció új geoökonómiai rendszerét, ugyanis a gyarmatbirodalmak térbeli rendje már megelőlegezte azt az ellátáslánc-hálózati logikát, amelyekre mintegy ráépültek, rászerveződtek a jelen hálózati struktúrái.

Már a XX. században megjelentek a földrészeket átívelő és összekapcsoló gazdasági birodalmak, amelyek kikövetelték a kapcsolattartás új technológiai trendjeit. Ennek a legelső stratégiai eleme a nagy földrajzi felfedezések korában megjelenő tengeri navigáció volt. Ennek a késő modern változata az egyidejűség alapján szerveződő digitális navigáció. A nagy óceáni vízfelületeket átszelő geopolitika leszármazottja a digitális és virtuális geopolitika megjelenése.

„Az e fejlemények nyomán létrejövő birodalmi struktúrák egy sor fontos geopolitikai szempontból eltértek az egybefüggő birodalmak jellegzetességeitől. E kontinenseken átívelő hatalmi szervezetek óriási földrajzi távolságokat kötöttek össze. A kapcsolatok e formájának lényege, hogy a nyugat-európai résztvevők jól felismerhető uralmi helyzetbe kerültek, míg a vektorok másikk, Európán kívüli pontján elhelyezkedő társadalmak egyre alárendeltebb, kiszolgáltatottabb és megalázóbb helyzetbe kényszerültek. A portugál, spanyol, holland, brit, francia, dán, német vagy itáliai gyarmatbirodalmak különböző időszakait ábrázoló térképek meglepően hasonlóak (noha méretüket tekintve a vonatkozó birodalmak természetesen jelentősen eltérnek egymástól). Az új cérnávkony kapcsolati szálakból, vektorszerű szerkezettel fölépülő birodalmak fennmaradásának kulcsa jórészt egy új típusú geopolitikai logika volt, amely zökkenőmentesen egyeztette össze a kereskedelmet a háborúskodással, (...) s e stratégiai eszközzel a nyugat-európai szereplők saját globális súlytalanságukból következő hátrányaikat próbálták ellensúlyozni. Nyugat-Európa államai és korporációi a növekvő számú, földrajzilag szétszórta és távoli társadalom kárára egyre intenzívebb módon vetették be magukat a gyarmati terjeszkedésbe, s egyes esetekben a tengerentúli területek feletti birodalmi ellenőrzés rendkívül sokrétű rendszerét alakították ki, amely személytelen és szenttelen logikáját tekintve meglepően hasonlít a mai befektetési társaságok globálisan differenciált tulajdoni portfóliójához.”³

3. A térképek geostratégiája

Ezek a változások szintén az elmúlt két évtized során jó néhány változást követeltek ki a földrajzi térképek készítőitől, ugyanis a korábbi térképek általában azt a célt szolgálták, hogy egy adott geomorfológiai terület változásait (például új felfedezések) korrigálják. Korunk viszont teljesen új tartalmi változásokat hoz a térkép készítés terén. Ennek jelentősége, hogy számtalan új politikai és gazdasági tartalom, akár hatalmi szupremácia is megjelenik a kartográfiai szimbólumokban, s ezek gyakorta ellenszenvet, de akár politikai vagy gazdasági konfliktust is okozhatnak, Khanna szerint: „A térképek meggyőzőek, ugyanakkor veszélyesek. A kartográfiai verseny egy évszázados párbaj, amelyben a térképkészítők a nemzeti valóságot jelenítik meg. Amit a térképen ábrázolunk, az ikonikus erővel képes befolyásolni az emberek gondolatait. Izrael térképei az ország határait úgy jelenítik meg, mintha azokat legálisan kodifikálták volna, miközben szomszédai nem is ábrázolják Izraelt, és Palesztinát 'autonóm területként' tüntetik fel. A Harper Collins kiadó közkeletű atlaszának egyik 2014-es kiadásából például teljes egészében kihagyta Izraelt, ezzel is kiszolgálva az arab piac érzékenységét. India és Kína határait pontos helyét illetően továbbra is egymásnak ellentmondó térképeket jelentetnek meg, ugyanis számos területen hadseregeik továbbra is folyamatos harcban állnak. A Google Earth az ilyen tendenciák miatt az ellenkezőjére vállalkozott: a nemzeti diktátumokat figyelmen kívül hagyva alkotta meg térképeit, a vitás területeket anélkül jelölve, hogy állást foglalt volna. Amikor 2010-ben hibásan átengedte a San Juan folyó vitatott részét Costa Ricának, Nicaragua hajszál híján háborút indított a világ olyan ritka államainak egyike ellen, amelyiknek nincs is hadserege.”⁴

Ez a folyamat az új térképekkel kapcsolatban kialakít egy teljesen új kartográfiai látásmódot, hiszen jónéhány új morfológiai szimbólum és megnevezés kerül be ez által a köztudatba. Például a területi állam fogalma (countries), amelyik újfajta tartalmat nyer a XXI. században, vagy a hálózati városok (cities), amelyeket a digitális virtualitás kapcsol össze, sem, mint a területi egység. Ilyen fogalom a regionális nemzetközösség (common wealth) amely már ismert fogalom ugyan a brit világbirodalom korából, de a XXI. században új tartalmi elemekkel bővül, s ide tartoznak a felhőalapú közösség (communities) és a nemzetek feletti geoökonómiai erőterekben működő állam nélküli vállalatok (companies).

Geostratégiai szempontból fontos elhatárolni a tradicionális térképek bevett szimbolikáját, amelyek egységes földrajzi térként jelenítik meg az államokat, azaz a politikai szuverenitás és a geomorfológiai adottság

egységként jelenik meg. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg Khanna, hogy „A *de jure* szuverenitás helyett a *de facto* hatalmat kellene feltérképeznünk.”⁵ Ez azt jelenti, amit gyakorta mondanak geopolitikusok, hogy jó néhány országot csupán a földrajz tart össze, hiszen egy országon belül is lehetséges olyan kulturális, gazdasági, életmódbeli különbözőség, hogy akár egy virtuális ellátáslánc-birodalom is jobban összetart – minderre jó példa India és Indonézia.

Mindezek alapján érdemes átértékelni a klasszikus állam átváltozásait, hiszen az új geomorfológiai terek, s az új hatalmi struktúrák merőben átalakítják az állam (nemzetállam) racionális cselekvési terét. Az általános államtan teoretikusai hosszán ecsetelték azt a folyamatot, amelyben az archaikus időszakból képesek voltak kiteljesedni a korai államok, s megszervezték az adott társadalom életmódját. A XX–XXI. század fordulóján – valószínűleg – hasonló változás szemlélő letéteményesei lehetünk az állam fogalmával és tartalmával kapcsolatban. Az emberi történelem korai államalakulatai ugyan évszázadok alatt teljesedtek ki, de a jelen átalakulása az államoknak talán egy évtized alatt is végbe mehet.⁶

Jónéhány évszázadon keresztül töltötték be az európai térképeken a dinasztikus államok a térreprezentáció alapformáit. Ez alakult át a XIX. század második felében úgy, hogy a kartográfia már nem csak az államok határait, a városokat, a folyókat stb. jelölte, hanem megjelentek a politikai térképek, amelyek már új típusú szimbólumokat is használtak. Mindez felerősítette a vesztfáliai rendszer szuverenitás eszméjét, ugyanis a szuverén államok alapvetően egyenjogúnak számítottak. Ennek két legfontosabb jogi klauzúrája az állami szuverenitás legitimitása (önállóság), illetve a hadviselés joga, mint az állam érdekének végső, kényszerű eszköze. Ezek a folyamatok átalakították a geopolitikai térfelfogást, és alapvetően a lineáris gondolkodás jegyében születtek. A változás a XV. századtól indult el az újonnan felfedezett területekért folytatott küzdelemben. Ezt a folyamatot Carl Schmitt mutatja be a Föld nomosza című könyvében.⁷

Schmitt felhívja a figyelmet arra, hogy a XVI. századi térképeken már megjelennek az Újvilág befolyási övezetei a térképeken, s megjelölték azokat a területeket is, amelyeket még nem foglaltak el, de már a nemzetközi diplomáciai kapcsolatokban megjelentek e területekkel kapcsolatos annektív érdekek. Schmitt rámutat arra, hogy a XVII. század óta a térképek használt szimbolikáiban egyre kevésbé jelenik meg a teológiai dimenzió (*Respublica Christiana*), s a térfelfogás vonatkozásában pedig bevezeti a „nagyterség” (*Grossraum*) fogamát.

Míg a középkorban a geopolitikai térképeken a térrendezés elsősorban az államhatárokon belül jelenik meg, addig a XVI. századtól már főként az államok közötti kontextusok válnak fontosabbá. Érdekesség,

hogy a nagytérség fogalmát először a Monroe-doktrína (1823) mondta ki, utalva arra, hogy az USA földrajzi terében tiltja a térségidegen hatalmak beavatkozását. A későbbiekben pedig a nagytérség-felfogás a több földrészen való katonai műveletekben, a gyarmatosításban és a gazdasági annexiókban játszott szerepet. Ez legfőképpen a brit világbirodalom XIX. századi beteljesülését jelentette, de mindezek a sikerek – egyidejűleg – erősen nyomasztották a német, a francia és az amerikai politikusokat.

A XXI. század teljesen újjáalakult, posztipari információs társadalom világában tényleg igazgá válik Halford J. Mackinder híres mondása, amely szerint a földrajz a történelem megértésének a kulcsa, s innen indul el egy több mint száz esztendeje tartó vita a földrajz történelmi, politikai és gazdasági fontosságával kapcsolatban. Ha a szakirodalmat áttekintjük, nagyjából ugyanannyian érvelnek a földrajz (térmorfológia) mellett, mint ellene. Ezek az érvelések természetesen abból a tényből fakadnak, hogy párhuzamosan az információs forradalommal, illetve a monetáris-pénzügyi világgal csökkent a területi alapú hagyományos nemzetállam rangja. Paul Virilio francia filozófus és hadtörténész szerint a XX. század második felében döntővé vált sebesség-központú világ alapvetően rendítette meg a hagyományos térfelfogást (deterritorializáció). Ez azt jelenti, hogy teljesen felül lehet írni a térbeli kötöttséget, a közösségek, társadalmak elszakadnak az élettereiktől, a planéta összezsugorodik (globális világfalu), és az egész világ egy keleti bazar nyüzsgő összevisszaságát mutatja. Ez az új közeg az alapja az emberi kapcsolatok plurális modelljeinek, a fő ideológia a multikulturalizmus lesz, és olyan eszmerendszerek terjednek a hírforrásokban, amelyek az egyén számára a túlfogyasztást hirdetik és elsődlegesen a külsődleges, talmi csillogás vonzatával gyökértelenítik az identitásukat fokozatosan elvesztő egyéneket és közösségeket.

4. A földrajzi tér geopolitikai szerepe a hálózati szemléletben

A XXI. század elején viszont a földrajzi tér-szemléletű geopolitika jelentősége ismét visszahelyeződött a jogaiba, hiszen látható a közelmúlt és a jelen nemzetközi politikai konfliktusaiban, hogy az egyes döntések vonatkozásában kiemelten fontosak a földrajzi komponensek: például a tömeges migrációval, vagy az Iszlám Állammal kapcsolatban.⁸

Mindezzel összefüggésben kijelenthetjük, hogy a XXI. század első két évtizedét formáló nemzetközi politikai, hadászati és gazdasági konfliktusok, a virtuális hálózati világ kiépülése ellenére, visszahozták a geopolitikába a fizikai államhatárok, illetve a geomorfológiai térkonceptiók fontosságát.

Így a kibercivilizáció ráépült a klasszikus földrajzi alapú térmorfológiai szemléletre. Igazából az internet létrejöttével és elterjedésével értetjük meg, hogy milyen változást jelent a szinte egyidejű kapcsolatteremtés. Ez a lehetőség a gazdaság világában felgyorsította az ellátási láncok világának működését, és szinte a legnagyobb üzletté vált a telekommunikáció. Az infrastruktúra-vállalatok digitális kapcsolódási lehetőségei virtuális gazdasági birodalmakat hoztak létre, s így elhárultak az üzleti tevékenységek hagyományos akadályai. A világ nagy tőzsdéi, a nagy pénzügyi központok már az azonos-idejűség lehetőségével elértek az idő és a sebesség falához. Ennek jelentőségét bizonyítja az is, hogy az információs-, és a kommunikációs-technológiai ipar a világ elektromosság-termelésének 10 %-át fogyasztja el. Mindennek nagy jelentősége van a természeti erőforrások ökológiai vonatkozásaiban. Mindez világszerte új folyamatokat indított el: „Az adatközpontok mára profitábilis ingatlanokká váltak. A digitális birodalmak fizikai lábnyomai nyilvánvalóan megemelték a lakhatási költségeket San Franciscoban. Az Amazon programozók, üzletemberek, raktárak és adatszerverek iránti kereslete pedig átrajzolja Seattle égboltját. Kaliforniától Missourrig több száz város akadályozta meg, hogy a Walmart kiskereskedelmi üzleteiket fenyegető boltokat nyisson – de nem állíthatják meg az Amazont, hogy ugyanezt tegye, amikor egyenesen az ajtónk elé szállít. Ugyanakkor a Bitcoin úgy kezdte, mint egy kriptovaluta, az emberek azonban egyre növekvő mértékben élnek vele a 'való' világban is; amennyiben megszerzi a hitelkiadásra vonatkozó banki jogosítványokat, s az alsó milliárdok elérésében kikerülheti a bankokat. A mobil transzmissziós technológiák következtében nincs szükség a hatalmas tornyokra, emellett a gyakoribb digitális fizetés és az elektronikus kereskedelem kevesebb fizikai érmét jelent: Kanada felfüggesztette a fém pénz verését, és az Egyesült Államok is így tehet, ez pedig kevesebb nikkellel és egyéb fém fogyasztást jelent. Tehát az internetet a szén hajtja, de réz- és acélmegtakarítást eredményez. Még ha a valódi és a virtuális világok közötti határok le is omlanak, vajon az interneten belül állva maradnak?”⁹

Mindezek a jelenségek rámutatnak arra, hogy az internet jelentősége geopolitikai és geostratégiai szempontból egyaránt megkerülhetetlen a következő évtizedekben. Fontos tényező az, hogy ez a világrendszer magántulajdonban és magánellenőrzés alatt áll. Lényege az önszabályozás, azaz ellensúly az egyes államok befolyásával szemben.¹⁰ Kevesen tudják azt, hogy a nyilvánosan elérhető web csak az egész internethálózat-rendszer valójában kis része. (Sok az anonim Thor-kódokkal titkosított hálózat, vagy a Dark Web, illetve a nem nyilvános Deep Web, s a különféle vállalati intranetek és az egyéb index nélküli, nyilvánosan nem kereshető adatbázisok.)

Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy virtuális geostratégiai szempontból vajon az internet nem tekinthető-e egy önálló virtuális kontinensnek, avagy egy új, geomorfológiai alakzatnak? A különféle szakirodalmak és források gyakorta vetik föl az internet jövőbeni geopolitikai sorsát: vajon a planetáris körben használható internet továbbra is semleges közszolgáltatás marad, képes-e megtartani a digitális szuverenitást, vagy erőre kapnak esetleg a már most látható digitális feudalizmusra utaló jelek. Ez a történet viszont már a következő évek virtuális politikai földrajzának a kérdése lesz. Az internetnek, mint kiber-földrésznek, a további jelentősége, a szinte végtelen adatmennyiségek jogos vagy jogszerűtlen gyűjtése.

„A Nemzetbiztonsági Ügynökség (National Security Agency, NSA) PRISM programja lehetővé tette, hogy hozzá férjen bármihez, amit valaha is tudni akart. Az NSA megfigyelői programjára adott válaszreakció azonban perverz módon azt állítja, hogy a program 'balkanizálta' az internetet. Minden ország digitális szuverenitást követel magának azért, hogy a kalóztámadásoktól megvédje állampolgárait (Németország esetében), akár azért, hogy állampolgárai minél több adatához hozzáférjen (például Oroszország). Kína, a vádak szerint, feltörhetetlen kvantumkommunikációs hálózatot indít Peking és Sanghaj között, amelyhez megfelelő globális műholdhálózat is tartozik. Ezeknek a kormányoknak, akár megfigyelni, megszüntetni vagy megvédeni akarják a digitális áramlásokat, a szerverek, kábelek, útvonalak és adatok földrajzi (és jogi) lokációja mostanra legalább annyira számít, mint az olajvezetékek földrajzi elhelyezkedése. Mindamellet a különbségek kritikus jelentőségűek. Az internetadatok végtelen mennyiségben másolhatóak, és egyszerre több helyen léteznek; ezen kívül átirányíthatóak vagy csempészhetőek 'úti céljaikba', miközben a fogadónak megvan a képessége, hogy hozzájuk férjen. Ha az adat az új olaj, akkor ez egész biztosan jóval csúszosabb.”¹¹

Mindez felveti a gyakori kiber-háború kérdését, ami egyértelműen interneten belüli geopolitika, de természetesen a klasszikus földrajzi tér érdekkülönbségeit fejezi ki. Ez a háború minden eddigetől eltérő eszközeiben és módszereiben, hiszen nincs szükség fegyverekre, raktárkészletekre, szállítóeszközökre, s törvények sem szabályozzák. A hackertámadás célja, hogy adatokat szerezzenek katonai programokból, cégektől, vagy kormányzati adatbázisokból. Elrettentő példa az, amikor feltételezett kínai adathalászok az Egyesült Államok kormányának adatbázisai-ból 4 000 000 szövetségi munkatárs adatait tulajdonították el a szerverekről.

A földrajzilag nem létező, kérdéses államalakulatok (például Kurd Állam, Palesztina) viszont virtuális államként jelennek meg a kiber-felü-

leten, s választásokat szerveznek, gazdasági és politikai kapcsolatokat hoznak létre. Geopolitikai szempontból az internet hálózati struktúrája különféle kapcsolódó aktorokat köt össze, s így nem kötődik egyetlen nemzethez, államhoz sem. Egyelőre stratégiai eszközként üzemel, a hatalom és a döntések a földrajzi határokkal rendelkező államok és a regionális szövetségek kezében vannak.

Mindebből fakad az a kérdés, hogy létezik-e, s miként a digitális identitás? Már a XX. század sci-fi írói bőven feldolgozták ezt a lehetőséget, ami az ember és technika összekapcsolódásáról szól, s ahol gyakran fölvetődik, hogy létre jöhet-e a digitális személyiség, s ezen keresztül a megtöbbszörözött identitás? Mindez a mesterséges intelligencia kutatások eredményeivel függ össze, amelyeknek gyakorta az a céljuk, hogy az ember és a digitalizáció összekapcsolásával egy emberfölötti embert teremtsenek. Ez a kérdés azonban már arra irányul, hogy vajon lehetséges-e ez olyan embertípus, amely a mesterséges technikai és biológiai beavatkozások miatt túllép az évmilliós kozmikus rend által kialakított emberképen.

A kiber-társadalom létrejötté az elmúlt két évtizedben a legnagyobb hatást és egyben lehetőségeket a geoökonómiai folyamatokra gyakorolja. „Az összekapcsoltság egy teljesebb társadalmi fejlődés platformja. Az információs technológia a globális gazdaság leggyorsabban növekvő és legdinamikusabb szektora. Az új technológiák mindig elősegítették a teljesen új iparok kialakulását, amint az infrastruktúrájukat létrehozták, majd széles körben elterjesztették. Az ipari forradalom óta a csatornák, a vasutak, az elektromosság, az országutak, a telekommunikáció és az internet, mind ezt a mintázatot követte. Mindegyik lehetővé tette azt, amit a London School of Economics közgazdásza, Carlota Perez csak így jellemez: ’kvantumlépés a produktivitásban és a minőségben minden iparban.’ A buborékokon és recessziókon keresztül a társadalmak megtanulják irányítani ezeket az új technológiai erőket, hogy csökkentsék a bevezetési fázisban felmerülő egyenlőtlenségeket azzal, hogy az oktatásba és integrációba beruháznak; a telepítés fázisa alatt pedig úgy, hogy megteremtik a szakértelemmel bíró munkások új bázisát. Az optikai kábelek előnyt adnak a nagy frekvenciájú kereskedőknek, de a Google Fiber már most is a tömegeknek szól. A városi kormányok a csatornarendszereken keresztül kábeleket fektetnek, a telefonfülkéket wifi hot spotokká alakítják, és a föld alatti járművekhez wifi-szolgáltatásokat kapcsolnak.”¹²

5. Az ellátásilánc-földrajz történeti előzményei

Érdekes és fontos megvizsgálni azt, hogy a konnektológia szempontjából a jelenlegi kibervilágot, az összekapcsoltság vonatkozásában, milyen stratégiai és hatalmi infrastruktúra-hálózatok előzték meg a korábbi történeti korokban. Ha a középkor végétől vizsgáljuk ezt a kérdést a reneszánsz korszak kezdetétől szembesülhetünk jelentős változásokkal, amelyeknek a legfőbb alapja a technika fejlődése, az új találmányok hasznosítása, párhuzamosan a viszonylag zárt európai világ kitágulásával, a Kolumbusszal elinduló nagy felfedezésekkel.

A XVI. század felfedezései hasonlóképpen tágították ki az akkori európai ember térérzékelő dimenzióit, mint a XX. század utolsó harmadában létrejött virtuális világ a korunk látásmódját. Minden történelmi korban a gazdasági és politikai változások stratégiái eltérő módon mennek végbe, és a vezető nemzetek egymáshoz viszonyított ereje, különböző hatások miatt, nem lehetett hosszú ideig állandó. Például megváltoztatta az óceánokon történő hajózás stratégiai egyensúlyát a messze hordó ágyúkkal felszerelt vitorlás hajók megjelenése, s ennek következtében stratégiai átrendeződések történtek az európai államok között, mert ez a technikai újdonság egyes államok bevételeit növelte, míg másokét csökkentette.

Fontos szempont a modern kor kezdetének megértéséhez, a termelőkapacitás állami növelése, illetve a katonai hatalom megalapozásához szükséges vagyon létrejött. A korabeli stratégiai gondolkodás alapja a hatalmi és gazdasági egyensúlyok megteremtése, megtartása, de ebből fakad az, ha egy állam terjeszkedni akar, akkor ahhoz a megfelelő gazdasági és katonai bázist fel kell halmoznia, s mindebbe beleértendő az is, hogy megfelelő politikai szövetségeket is szükséges kialakítani a terjeszkedési célok megvalósításához.

Paul Kennedy szerint: „Ha azonban az állami források túl nagy hányadát fordítják katonai célokra, ez hosszú távon általában a nemzeti hatalom gyengüléséhez vezet. Ha pedig az állam stratégiaiul túlzott mértékben terjeszkedik – például igen nagy területek meghódítása vagy költséges háborúskodás során –, előfordulhat, hogy a területnövelés lehetséges előnyeit meghaladják az ebből származó hatalmas költségek. Ez a probléma akkor válik égetővé, ha az érintett nemzet gazdaságilag lefelé ívelő időszakát éli. A XVI. századi Nyugat-Európa előretörésétől a nagyhatalmi pozícióban levő vezető országok – Spanyolország, Németalföld, Franciaország, Nagy-Britannia és jelenleg az Egyesült Államok – felemelkedésének és későbbi hanyatlásának történetében, *hosszú távon* jelentős összefüggés mutatkozik a produktív és jövedelemteremtő kapacitások és katonai potenciál között.”¹³

Az 1500-as évek első felében még nem volt egyértelmű az, hogy az európai világ, a nyugat-európai államok a többi földrész civilizációi és kultúrái fölé képesek emelkedni, és az európai kereszténység, valamint az európai jog-, és államrend planetáris szinten válik vezetővé, mint egyetemes világrend. Európa világsikerét azáltal alapozta és erősítette meg, hogy az európai társadalmak katonai hatékonysága, valamint technikai-tudományos és gazdasági növekedése a XVI. és a XVII. században felülmúlta a többi földrész államait.

Európán belül ugyanakkor ugyanezen növekedési mutatók alapján másfél évszázadon keresztül rivalizált egymással a Habsburgok osztrák és spanyol ágának vallási és dinasztikus csoportja a franciákkal, Németalfölddel és Nagy-Britanniával. Ebben a küzdelemben látható az a stratégiai szempont, hogy egyrészt a Habsburg udvar hatalmas földrajzi és gazdasági, valamint katonai bázist tartott üzemben hosszú ideig, másrészt viszont a rendszeresen jelentkező európai érdekkonfliktusokban túlterhelték a saját régióik gazdasági képességeit, s ebből következően hosszútávon meggyengülve, és vesztesként kerültek ki e hosszú küzdelemből. Tehát a modern kor első szakaszában az európai államok közötti hatalmi egyensúly alapja a gazdasági-financiális források, valamint a katonai potenciál mérlege.

A vesztfáliai-békekötés (1648) utáni Európa új geopolitikai térképet alakított ki. Németalföld és Spanyolország háttérbe szorult, míg Poroszország, Nagy-Britannia, Franciaország és Ausztria átvette az európai diplomácia irányítását. Egy ideig úgy látszott – előbb XIV. Lajos, majd I. Napóleon idején –, hogy Franciaország Európa vezető hatalmává válhat. E törekvésének az szabott határt, hogy a többi nagyhatalom rendszeresen szembeszállt vele, másrészt a XVIII. század első felére a hadászati költségek, a korábbiakhoz képest a többszörösére növekedtek, s ezt a stratégiai versenyt Franciaország nem volt képes követni. Viszont Nagy-Britannia éppen ekkor indul el a planetáris felemelkedés útján, hiszen Európában az akkori legfejlettebb bank-, és hitelrendszert kialakítva, pénzügyi szempontból megelőzte a vezető nyugat-európai államokat.

Ebben a folyamatban fontos szerep jut az európai küzdelmekben részt vevő államok földrajzi helyzetének is. A bécsi kongresszus (1814–15) idejére megerősödött Oroszország és Nagy-Britannia, hiszen regionális elhelyezkedésük alapján mindkettő „perem”-hatalom, azaz beavatkozónak Nyugat-, és Közép-Európa dinasztikus küzdelmeibe, de ugyanakkor éppen földrajzi helyzetük miatt, védve is voltak az európai államoktól. Ezzel párhuzamosan mindkét „perem”-hatalom Európán kívül is terjeszkedett, hogy így erősítsék kívülről az európai kontinentális erőegyensúly fenntartásában betöltött vezető szerepüket. E folyamathoz tartozik az az

átfogó gazdasági változás, amely ipari forradalomként vált ismertté, s Nagy-Britanniát néhány évtized alatt világhatalommá tette. Tehát az európai államok szövetségei közötti küzdelmek kialakítottak száz esztendőre egy viszonylagos stratégiai egyensúlyt.

„1815 után, egy teljes évszázadon át, nem voltak hosszan tartó koalíciós háborúk. Olyan stratégiai egyensúly alakult ki, amelyet az európai nagyhatalmak közösségének minden tagja támogatott, úgyhogy egyetlen nemzet sem törhetett egyeduralomra. Ezekben az évtizedekben a kormányok elsősorban saját belső problémáikkal, illetve (Oroszország és az Egyesült Államok) a további terjeszkedéssel voltak elfoglalva. A nemzetközi kapcsolatokat jellemző viszonylagos stabilitás tette lehetővé a Brit Birodalom számára, hogy tengeri, gyarmati és kereskedelmi világhatalomként a csúcspontra hágjon, és az ipari termelésben hasznosítsa a gőzenergia felhasználásában szerzett monopol helyzetét. A XIX. század második felére az iparosodás már más régiókra is kiterjedt, és a nemzetközi hatalmi egyensúly lassan azoknak az országoknak az oldalára billent, amelyek kellő források és szervezethez birtokában ki tudták aknázni az újabb termelőeszközöket és technológiákat.”¹⁴

A korszak háborúi, mint például az amerikai polgárháború, a német egyesítést megalapozó francia–porosz háború, de korábban a krími-háború is, jól példázta, hogy nagy veszteségeket kell elkönyvelniük azoknak a társadalmaknak, amelyek úgy vállalnak konfliktusokat, hogy közben nem rendelkeznek megfelelő gazdasági és szállítmányozási háttérrel, nem voltak képesek modernizálni hadászati technikájukat, azaz nem követték a XIX. század második felének technikai-tudományos növekedési ütemét.

Az 1880-as évektől tapasztalhatunk az egyes államok részéről változást a stratégiai gondolkodásban, s ennek nyomán békeidőben hoznak létre titkos, majd nyílt katonai szövetségeket. Így az első világháborút megelőző, körülbelül három évtized stratégiaiag a világ újrafelosztásáért folytatott küzdelemre való felkészüléssel telt. Ebben szerepet játszott az is, hogy a nemzetközi gazdasági és politikai egyensúly egyre inkább eltorzult, és búcsút kell inteni az elmúlt három évszázad Európa-centrikus stratégiai gondolkodásának. A változásokra való igény egyértelmű, s ebben a küzdelemben egy jelentős átrendeződés tapasztalható, ugyanis Franciaország, az Osztrák–Magyar Monarchia és a frissen egyesült Olaszország fokozatosan meggyengül, az Egyesült Államok elindul a szuperhatalommá válás útján, ugyanakkor Oroszország hatalmi befolyása megmarad (földrajzi helyzete miatt). Közép-, és Nyugat-Európában a XX. század elejére Németország gazdasága és társadalmi fejlettsége jutott el arra a szintre, hogy egy világkonfliktus létrejötté esetén vezető szerepet töltsön be. Európán kívül fontos megemlíteni a Meiji-

reformok után megerősödött Japánt, amely fokozatosan építette a Kelet-Ázsiában betöltött vezető szerepet, s ezzel egyidejűleg fokozatosan ásta alá a brit világbirodalom ázsiai hatalmát.

A XX. század elejére, az első világháborút megelőzően már körvonalazódik egy geostratégiai és geopolitikailag új világrend kialakulása. Ennek legfőbb jellemzői: a viktoriánus korszak hanyatlásával párhuzamosan a Brit Világbirodalom meggyengül, Közép-, és Kelet-Európa még a nagy dinasztiák (Hohenzollernek, Habsburgok és a Romanovok) vezetésével érkezik el az első világháborúhoz, s úgy látszott, hogy a gyorsan modernizálódó, és nagy hadi potenciált felépítő Németország képes lesz az európai térképet átrajzolni, de a nyugati és keleti hadszíntéren létrejött állóháborúk egyértelműen bebizonyították azt stratégiaiilag, hogy a nagy háborút azok nyerhetik meg, akik a planetáris méretű gazdasági és hadi ellátáslánc letéteményesei. Az első világháború óriási veszteséget követelt minden résztvevő országtól, s a győztesek ugyanúgy megszenvedték, mint a vesztesek. Valójában egy igazi győztes volt, az Egyesült Államok, amely jelentősen volt képes befolyásolni a versailles-i békerendszert, s ezen keresztül megrajzolni Európa új geopolitikai térképét.

1918 után az Egyesült Államok fokozatosan veszi át az 1900-ban meghirdetett, Beveridge-doktrína¹⁵ alapján a planetáris értelemben vett vezető szerepet (Az USA az „open door-politikát” 1899-ben Kína kapcsán hirdette meg). Azokat a célokat, amelyek jegyében elindították az első világháború, nem sikerült megvalósítani, s már a '20-as évek geopolitikai elemzése megmutatják, hogy a megoldatlan problémák újabb világégést követelnek: a nagy vesztesek folyamatosan követelték a revíziót, s ennek kirívó példája a '30-as évekre újjáéledő Németország, amely 1933-tól nyíltan hirdette a párizsi békerendszer rendjének, akár erőszakos megváltoztatását. Geoökonómiai szempontból külön érdekesség az, hogy a '30-as években a hitleri Németország gazdasági felfutását, Hitler hatalomra kerülését nagyon jelentős brit és amerikai tőkebefektetések segítették: „A második világháború lényegében megerősítette a hanyatlás előérzetét. Látványos kezdeti győzelmeik ellenére a tengelyhatalmak végül is szükségszerűen kudarcot vallottak a szövetségesek, első világháborúhoz képest, jóval kiegyensúlyozatlanabb termelő- és ellátóbázisai miatt. Annyit azonban még megsemmisítő vereségük előtt elértek, hogy eközben Franciaország másodrangú hatalommá vált, és Nagy-Britannia helyrehozhatatlanul meggyengült. 1943-ban végül megszületett a már évtizedekkel előbb megjósolt kétpólusú világ, és a katonai egyensúlyt ismét a gazdasági erőforrások globális megoszlása teremtette meg.”¹⁶

A második világháború után kialakult kétpólusú világrendszer stratégiai és diplomáciai szempontból egyértelműen azt mutatja, hogy a hideg-

háborúval (Churchill fultoni beszéde, 1946) egyértelműen és mesterségesen hoztak létre egy szeparált és zárt bolsevik, szocialista államkonglomerátumot a Szovjetunió vezetésével. Geoökonómiai szempontból a világ nyugati fele a klasszikus és modern kapitalizmus közgazdaságtana alapján építette fel a jóléti társadalmakat (welfare-state, Wohlfahrtstätt, Erlebnisgesellschaft), míg a világpolitikailag szeparált, vasfüggöny mögé zárkózott keleti-blokk egy kísérleti, „szocialista-típusú” gazdaságrendet kísérelt meg felépíteni, amely közel fél évszázadon keresztül állt fenn.

E folyamat elemzéséhez érdemes figyelembe venni Manuel Castells¹⁷ elemzését arról, hogy az elmúlt negyven esztendőben a tudományos és technikai felfedezések hihetetlenül gyorsan és eredményesen épültek be a társadalom technológiai-anyagi struktúráiba, és mindennek rendkívül jelentős hatása volt és van a társadalmi tudatformák alakításában.

Az *információs technológiai paradigma* megfogalmazása T. Kuhn klasszikus elemzésén alapul, és lényege az, hogy *korunk technológiai átalakulásainak összefüggései a gazdaság és a társadalom vonatkozásainak függvényében vizsgálандók*. Castells az új paradigma öt jellegzetességét emeli ki: 1. a technológiák magára az információra irányulnak; 2. az új technológiák az életvilág minden területét áthatják; 3. a hálózati logika válik uralkodóvá az új információs technológiákra épülő rendszerekben és kapcsolathalmazokban; 4. az információs technológiai paradigma nagyfokú rugalmasságon alapul, azaz az összetevők bármikor átrendezhetők, a szervezetek és intézmények módosíthatók, sőt meg is változtathatók; 5. a speciális technológiák fokozódó konvergenciája, amely elősegíti az erősen integrált rendszerek kialakulását.

Ez a paradigma-egység kialakított egy sajátos mechanizmust, amelynek lényege, hogy a *rendszer működése nem valamely meghatározott végpont felé tart, hanem többszörösen rétegződött hálózatként mindig nyitott marad*. Így az adaptivitás és a nyitottság adja a komplexitását. Castells szerint az információs technológiai forradalom elve hatással van a társadalom dimenzióira is, és ezek a folyamatok segítették elő a *mátrix* jellegű társadalomelméleti formák megjelenését.

Az imént bemutatott folyamat az elmúlt negyedszázadban jelentős mértékben átalakította a kapitalizmus közgazdasági viszonyait. Ezt az új gazdasági rendszert általában háromféle jelzővel szokták ellátni: *hálózati, globális és információs*. Az első lényege, hogy a termékek előállítása az üzleti hálózatrendszerek kölcsönhatásaiban válik versenyképessé. A második a nemzetek feletti gazdasági dimenziókat jelenti, míg a harmadik azt fejezi ki, hogy az adott gazdasági egység milyen módon képes elérni, feldolgozni és alkalmazni az aktuális tudásra alapozott informá-

ciót. Ebben a rendszerben az információs technológia válik a legfontosabb termékké.

Ez az új folyamat alapjaiban változtatta meg a II. világháború utáni termelési rend főbb összetevőit. Átalakult a *taylorizmus* korábbi rendszere, azaz az új kommunikációs technológiák és menedzsment technikák átformálták a munka szervezettségét, s ennek következtében megváltozott a munkavállalók helyzete is. A *fordizmus* rendszere is megváltozott, ugyanis a termelés, a termelékenység és a dolgozók fogyasztásának indexe új szervezeti módszerek alapján működik. Háttérbe szorult a *keynesianizmus* elve is, ugyanis egyre kevésbé építenek a közgazdasági tartalmak tekintetében a korábbi nemzeti szabályozásokra, mert a nagyobb regionális rendszerekben már uralkodóvá vált a hálózati alapú gazdaság- és piacszervezés, hiszen ez illik inkább a neoliberais gazdaságpolitikához.

A termelékenység és nyereségesség szempontjából központi jelentőségűvé váló *informacionalizmus* központi szerepe átformálta a társadalmi értékekhez, érdekekhez való viszonyokat is. Ez szorosan kapcsolódik a politikai intézmények működéséhez is, hiszen a választási küzdelmekben szereplő gazdasági kérdések legfontosabb eleme a versenyképességgel való érvelés. Ebben az új környezetben a profit növelésének lehetőségeit Castells a következőképpen foglalja össze: „A profit növelésére valamely adott pénzügyi környezetben, a piac által megszabott árak mellett, négy főbb út kínálkozik: a termelési költségek csökkentése (a munkabérekkel kezdve), a termelékenység növelése, a piac kiszélesítése, valamint a befektetett tőke megtérülésének felgyorsítása. A huszadik század utolsó két évtizedében mindezek a módszerek használatban voltak, az egyes vállalatoktól, illetve országoktól függően eltérő hangsúllyal. Az új információs technológiákat minden esetben alapvető eszközként használták fel. Felvetem azonban azt a hipotézist, hogy a piacok kiszélesítéséért és a piaci részesedésért folytatott küzdelem stratégiáját már korábban is alkalmazták, közvetlenebb módon jelentkező eredményekkel. Ez azért történt, mert a kereslet előzetes kibővülése vagy ennek lehetősége nélkül a termelékenység növelése – a befektetők szempontjából – túlságosan kockázatos. Az amerikai elektronikai iparágaknak éppen ezért volt gyermekéveikben igen nagy szükségük a katonai piacokra, mindaddig, amíg a technológiai újítások terén eszközölt befektetések már szélesebb piacokon is kifizetődővé váltak. A célzottan fejlesztett gazdaság kiépítése érdekében éppen ezért alkalmazták a japán, majd a koreai vállalatok is a védett piacok stratégiáját, továbbá ezért fokozták egyes iparágak és azokon belül bizonyos speciális ágazatok termelékenységét – a globális szintű piacok gondosan megtervezett célbavételével –,

hogy azután a nagy mennyiségeken alapuló gazdaságot átfordítsák a szélesebb spektrumú gazdaságra.”¹⁸

Fontos kiemelni a különbségeket és hasonlóságokat az ipari és az információs gazdaság között. A legszembetűnőbb különbség az, hogy *a hálózati technológiák új rendszerei kiszélesítették a korábbi ipari gazdaság kiterjedését és dinamikáját*, s ezzel összefüggésben a globális gazdaság tette lehetővé azt, hogy létrejött a korábbiaknál jóval nagyobb versengési láz a gazdaság szereplői között, és mindez még ki is bővült az újonnan bekapcsolódott régiók érdekképviseelőivel. A másik különbség az, hogy *a korábbi gazdaság nagy rendszerei szétbomlottak, és újfajta érdekek alapján szerveződtek újjá*. Mindennek alapja, hogy a hálózati típusú technológiai rend jelentősen átfőrdte az ipari kultúra fő szegmenseit. Fontos azonban leszögeznünk azt, hogy a hálózati információs gazdálkodás nem ellentétes a korábbi ipari gazdaság logikájával, hanem mintegy magába foglalja azt. Több elemző szerint is az információs és globális korszak eljövetele szinte megmentette a korábbi gazdaságot az összeomlástól.

Az iméntiekben bemutatott változások legfontosabb alapelve a *hálózati kooperáció* széles körű elterjedése. E fogalom a hagyományos és az új típusú marketing-tevékenységek sokféleségét foglalja magába. Beletartoznak ebbe a közös kutatásokon alapuló termékfejlesztések, innovációk, illetve a regionális és globális gazdasági stratégiák összehangolásai. Fontos azonban látnunk, hogy a hálózat nem írható le tisztán a piaci tranzakciók működéseként, hanem *a hálózaton belüli konvergenciák tartalmi rendkívül széles körűek lehetnek*.

Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy a hálózati rendszerek nemcsak a gazdasági rendszerekben belül és között rendelkeznek jelentőséggel, hanem számtalan társadalmi és szociokulturális motívum jelenik meg – különféle érdekek tükrében – a hálózati gazdaságban. Ezt a hálózati rendszerek nyitottsága teszi lehetővé, amit bizonyít a hálózati együttműködések, kapcsolatok tartalma is.

Nyilvánvaló az, hogy az új kommunikációs technológiák új szerepeket kívánnak meg a politikai hatalmak számára is. *A nagy sebességű kibocsátás- és átviteltechnológiák megváltoztatják az emberi közösségek hagyományaikhoz való viszonyát is*. Jelentősége van annak is, hogy a kommunikációs sebességek egyenlőtlenségei újfajta monopóliumokat alapozhatnak meg. Ezek lényeges elemei a politikai uralmak eszközeinek. Napjainkban az információ vált a *harmadik és negyedik ipari forradalom* legfontosabb forrásává. Ez kétirányú tendenciát implikál: *egyrészt lehetővé teszi a fejlett világokban élő emberek felszabadulását, másrészt magában rejt a minden eddiginél nagyobb és hatékonyabb ellenőrzés*

lehetőségét is. A hálózatipar etikai és gazdaságetikai problémái rámutatnak arra a problémára, hogy az információ korának társadalmi erkölcsi értékeit alávetik az adásvétel eszményének, azaz a totális globalizálódás totális piacosodást is jelent. Immáron egyre nehezebbé válik a társadalmi-közösségi kapcsolatoknak olyan felületeit érzékelni, amelyek mentesek a piaci gondolkodástól.

A hálózati-technológiai világ érdekes jelensége az, hogy ennek kritikáját a társadalmi elméletek kutatói már jóval korábban megfogalmazták. Például R. L. Meier már 1962-ben felhívta a figyelmet arra, hogy az integrált információs világ olyan nagy sűrűségű információt zúdítt az egyénre, hogy azt már nem képes hatékonyan szelektálva feldolgozni, és ebből fakadóan egyre nő a megalapozatlan és téves döntések lehetősége. H. Lefebvre szerint az információ analógiás jellegzetességei legfőképpen a pénzügyi és anyagi javak körforgását leplezik, és az információkeringés a pénzközpontú gondolkodást segíti elő, s már a hatvanas években megfogalmazza a *kibernanthropus* fogalmát, amely az emberiség történetének új típusa, aki már mentes a gondolkodástól, és hiperracionálisan egyesíti a valóságot az ideával. J. Ellul pedig egyenesen arról beszél, hogy milyen lehetőségei lesznek az állampolgári ellenállásnak a technikai-technológiai világ totalitárius univerzalizmusával szemben. Szerinte sem az erkölcs, sem a politika nem lesz képes arra, hogy emberi léptékű mederben tartsa a technikai fejlődést, sőt megjósolja azt is, hogy az informatikai kódolások alkalmasak arra, hogy a kritikai ellenvéleményeket semlegesítsék.¹⁹

A 21. századi társadalmakat a cselekvés és a techno-kommunitarizmus fogja jellemezni. Ehhez még hozzáfűzhetjük azt is, hogy az ipari korszak utáni társadalmak jövője felvet számtalan erkölcsi természetű kérdést is, hiszen a cselekvő társadalom fogalma jelentheti a tömeges részvétel új dimenzióit is. Morális szempontból a jövő társadalmainak egyik legfontosabb alapkérdése az, hogy miként valósítható meg a *felelős társadalom*, szemben azzal, amelyik inkább a jogok megszerzésére törekszik. Míg a huszadik század utolsó harmadában alakult ki az a kétféle szemléletmód, amelyet F. Lyotard és J. Habermas képviselt. Az előbbi szerint a legitimitáció forrása a *disszenszus*, amely játékelméleti alapon újabb és újabb értékek feltalálását követeli, míg utóbbi szerint a technika és a tudomány diskurzusai ideológiai alapokat konstruálnak, és ezekben szükséges a rendszeres konszenzusra való törekvés. Tehát a technokrata-hálózati társadalmak a hatalmak újfajta eszközeivé válnak, de rendszeresen nyitottnak kell lenniük az újfajta különbözőségek irányában.

A globális információs hálózatok 21. századi elterjedésével – általános etikai és gazdaságetikai szempontból – középponti szerepű kérdés a

hálózatok politikai uralma és stratégiai ellenőrzése. Ugyanis a hálózatot többen egy új dimenzióknak, akár új *földrésznek* tekintik. Ezzel kapcsolatban jelent meg a *hálózati háború* fogalma, ugyanis, ha a gazdasági tranzakciók, a társadalmi információk már zömmel a hálózati adatrögzítő rendszerekben lesznek tárolva, a kialakuló konfliktusokban erős érdek fűződik ahhoz, hogy ezeket támadják. Tehát a stratégiai ellenőrzés biztonsága kiemelkedő kérdéssé vált (jó példa erre az, hogy 2001. szeptember 11-e óta különös tekintettel kísérik figyelemmel a terrorizmussal kapcsolatban a hálózati rendszereket). Ez azért is fontos kérdés, mert a hálózatokhoz való hozzáférés természetes alapon teszi (tenné!) lehetővé az *e-demokráciát*, és így a felelősség kérdése nehezen kérhető számon, ugyanis a hálózati kultúra legfontosabb alapelvei: *a decentralizáció, a globalizáció, a harmonizáció és a felhatalmazás*.

Mindezzel szorosan összefügg Paul Virilio elmélete,²⁰ amely ebben a vonatkozásban is rámutat arra, hogy az egyre szélesülő információs világban egyre kevesebb lehetőségünk van arra, hogy az információkat megtartó szellemi működésünket tovább szélesítsük, s ebből kifolyólag válik az *emlékezet tartalma a felejtés sebességének függvényévé*. A bennünket körülvevő információdömping kényszerű módon lerövidítette a memorizálás idejét. A kérdés másik oldala pedig az, hogy felgyorsult a felejtés folyamata is. „Ezt nevezem én a felejtés iparosításának. A múltban az írásnak, az olvasásnak és a beszédművészetnek köszönhetően létezett a kézművességnek egy ága, amelyik az emlékezettel foglalkozott: a levéltár. A levéltár az emlékezet kézműipara. Az azonnali információszolgáltatás és az előbb említett rendszerek hatására azonban létrejött a felejtés ipari változata. Ez azt jelenti, hogy egyre kevésbé emlékezünk a dolgokra. Az emlékezethez vezető út egyre kevésbé járható, így az ember elveszíti múltját. Afféle örök jelenben él. Ez a 'világidő', amely a helyi idők helyébe lép, jelzi a jelen idő előretörését a jövő és a múlt rovására. Az örök jelen időbe érkezünk. És az örök jelen idő éppen az emlékezet ellentéte.”²¹

Virilio számára elfogadhatatlan az, hogy a sebességnövekedést haladásnak tekintsük, s elérkezünk egyszer ahhoz a ponthoz, amikor már az élet különböző területein nem leszünk képesek a sebességet fokozni, s *az idő falába* ütközünk. Mindezzel azt szimbolizálja, hogy az erőltetett, kényszerű gazdasági növekedés is eljut ahhoz a kritikus ponthoz, amikor már nem lehetséges az, hogy az emberi dimenzió belül maradjon. Ez már ténylegesen a technika öngerjesztésének kora lesz, és megvalósul az a posztmodern Apokalipszis, amelyben mindent kizárólag a technofil felfogás érdekében teszünk, és az ember emberfeletti, posztumán célokat és érdekeket kényszerül megvalósítani.

Virilio szerint a technikai kor belépett az infoszférába, ami a militáns kommunikáció időszakát jelenti. Mindennek új „földrajzi” területe az internet virtuális tere. A kibernetikus tér egy másodlagos valóság létrejöttét jelenti. Mindennek számtalan fontos gazdasági és gazdaságetikai összetevője van. Így a kibertér egyfajta „sztereovalóságként” jön létre, és benne a valóságos térre épül rá a virtuális. „A cyber-teret bizonyos szempontból talán az utolsó gyarmatbirodalomnak is tekinthetjük. Mert mit is teremtünk az internettel vagy a cyber-térrel? Egy új terjeszkedési területet. A gazdasági, a politikai, a katonai hatalom mind-mind kiterjednek már az egész világra. Az egész világot a levegőbe repíthetjük, amikor csak akarjuk; szétrombolhatjuk, amikor csak akarjuk: az atommal vagy akár egy tőzsdekrachhhal stb., stb. Terjeszkedési területre viszont szükség van. És mivel nincsenek más világok – hiába hódítottuk meg a Holdat, csak az űrt találtuk, nincs más lakható bolygó – mi mást tehetnénk, mint hogy kitalálunk egy virtuális gyarmatot.”²²

Virilio úgy gondolja, hogy a 20. században felszabadították a földrajzi értelemben vett gyarmatokat, s ezzel függ össze a legutolsó – virtuális – gyarmat létrejötte, amelynek jelenleg folyik a felosztása. A kibertér kialakulásával párhuzamosan megszületett a kommunikáció segítségével a *távjelenlét* lehetősége. Ez azt jelenti, hogy a valóságos jelenségeket digitális és elektronikus úton a másodperc törtrésze alatt megsokszorozzuk. Mindennek kettős hatása van: egyrészt, tovább szélesedik a *táguló világ* a tudományos kutatások segítségével, másrészt, a technika segítségével tovább *szűkül is a világ*, hiszen az információátvitel óriási sebessége a történet és kódolása között már egyidejű.

6. Összegzés

Parag Khanna a konnektográfiai rendszerét egy új morális iránytű megfogalmazásának tekinti, s a hagyományos – 20. századi – geopolitikai-geostratégiai gondolkodás megújításának, kiszélesítésének reméli a kapcsolatföldrajz megfogalmazásával. Úgy véli, hogy az összekapcsoltság új dimenziói újfajta rugalmasságot alapoznak meg az emberek, intézmények, a politikai, gazdasági és civilizációs érdekek között. Ennek jelentőségét fontosabbnak tartja, mint az eddigi politikai ideológiák hatásmechanizmusait. Tény az, hogy az összekapcsoltság jelenleg a globális társadalom alapjává, közös többszörösévé vált. Ezzel az eszménnyel az, hogy az egyének és a társadalmak egyre inkább a médián és a piacokon keresztül kapcsolódnak össze, és a politika ebben már – talán – kevésbé játszik szerepet. Az ellátási lánc testesíti meg azt, hogy *érezzük egymást*, s ebben fejeződik ki korunk

új realitása, ami az új térképészet alapelve lesz: ne a megosztottságot ábrázoljuk, hanem az összekapcsoltságot, s így a lehető legtöbb ember számára a legtöbb jót teremtsük meg. A rossz egyenlőtlenségből mozduljunk el a jó egyenlőtlenség felé. E gondolatok – mint korunk próféciai – érdemesek a további értelmezésekre, elemzésekre, de egy kérdésre nem válaszol Khanna: az egyének, családok, közösségek és nemzetek több évezredes beágyazódása a hagyományba, az eredetforrásokba, az identitásokba miként váltható ki néhány évtized, egy-két nemzedéknyi idő alatt a virtuális ellátáslánc-földrajz fogyasztói érdekeiért folytatott planetáris küzdelmekben? Valószínűleg a tudatos, nemzedéki gyökérvilággal, s az ebből fakadó karakteres identitással rendelkező, belső önvalójához ragaszkodó ember helyett az önmaga azonosságtudatát felejtő, azt a fogyasztói versengéssel helyettesítő, külső ember a cél? Geopolitikai és geoökonómiai szempontból a gyökérvilágát (belső, tudatos azonosságát) veszített ember, közösség, társadalom egyetlen történeti korszakban sem lehetett sikeres.

JEGYZETEK/REFERENCES

1. In: Parag Khanna (2017): *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 14. o.
2. In: Khanna (2017) 15. o.
3. In: Böröcz József (2018): *Az EU és a világ*. Pesti Kalligram, Budapest, 103–104.o.
4. In: Khanna (2017) 18. o.
5. In: Khanna (2017) 68. o.
6. „...a kis kiterjedésű, de központosított városállamok, illetve a nagy kiterjedésű, heterogén területű és többközpontú birodalmak, valamint a laza szerkezetű konföderációk helyett a közepes kiterjedésű, központosított döntéshozói testülettel bíró területi államot ruházta fel a társadalmi döntések meghozatalának jogával.” In.: Jakab Dénes Barna: *Területiség és deterritorializáció. A terület, mint a társadalomelméletek vezérfonala*. In.: *Replika*, 66.szám (2009. május), 173. o.
7. Schmitt, Carl (1950/2006): *The Nomos of the Earth in the International Law of the JusPublicum Europaenum*. Telos Press Publishing, New York, 126–127. o.
8. Lásd: Marshall, Tim (2015): *The Prisoners of Geography. Ten Maps That Tell You Everything You Need to Know About Global Politics*. Elliott and Thompson Ltd., London.
9. In: Khanna (2017): 352. o.
10. Mindez természetesen annak ellenére is igaz, hogy jónéhány országban – például arab államok, Észak-Korea, Kína – korlátozzák az internetes tartalmakhoz való hozzáférést, valamint egyes országokban a nem szalonképes Facebook tartalmakat letiltják.
11. In: Khanna (2017) 354. o.

12. In: Khanna (2017) 362–363. o.
13. In: Paul Kennedy (1992): A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémiai kiadó, Budapest, 14. o.
14. In: Kennedy (1992) 15. o.
15. „Ezentúl főképp Ázsia felé kell irányítani figyelmünket. A Csendes-óceán a mi óceánunk. A Fülöp-szigetek támpontot adnak nekünk az egész Kelet kapujában ... És ez az óceán a jövő kereskedelmének az óceánja. Az a hatalom tehát, amely uralkodik a Csendes-óceán felett, éppen ezért az egész világ felett uralkodni fog...” Nyugat-Európa és Amerika I/2. Szerkesztette Urbán Aladár, Budapest, Tankönyv Kiadó, 1970. 658. o.
16. In: Kennedy (1992) 17. o.
17. Manuel Castells (2005): A hálózati társadalom kialakulása. Az információ kora. I. kötet, Gondolat-Infonia, Budapest, Fordította: Rohonyi András.
18. In: Castells (2005) 145. o.
19. J. Ellul (1954): *Le Technique ou l'enjeu de siècle*. Armand Colin, Paris.
20. Beszélgetés Paul Virilioval. In: Monory M. András–Tillmann J. A. (2000): *Ezredvégi beszélgetések*. Palatinus Kiadó, Budapest.
21. In: Monory–Tillmann (2000) 454–455. o.
22. In: Monory–Tillmann (2000) 457. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Böröcz József (2018): *Az EU és a világ*. Pesti Kalligram, Budapest, 103–104.o.
- J. Ellul (1954): *Le Technique ou l'enjeu de siècle*. Armand Colin, Paris.
- Jakab Dénes Barna (2009): *Területiség és deterritorializáció. A terület, mint a társadalomelméletek vezérfonala*. In.: *Replika*, 66.szám (2009. május), 173. o.
- Manuel Castells (2005): *A hálózati társadalom kialakulása. Az információ kora. I. kötet*, Gondolat-Infonia, Budapest, Fordította: Rohonyi András.
- Marshall, Tim (2015): *The Prisoners of Geography. Ten Maps That Tell You Everything You Need to Know About Global Politics*. Elliott and Thompson Ltd., London.
- Monory M. András–Tillmann J. A. (2000): *Beszélgetés Paul Virilioval. Ezredvégi beszélgetések*. Palatinus Kiadó, Budapest.
- Parag Khanna (2017): *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. HVG Kiadó Zrt., Budapest.
- Paul Kennedy (1992): *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Schmitt, Carl (1950/2006): *The Nomos of the Earth in the International Law of the JusPublicum Europaenum*. Telos Press Publishing, New York, 126–127. o.
- Urbán Aladár (szerk.) (1970): *Nyugat-Európa és Amerika I/2*. Budapest, Tankönyv Kiadó.